

TEORIJE/TEORIJA DISKURZA IN LITERARNA VEDA

I. del

Alenka Koron

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

Po terminološkem razgledu obravnavam teorije diskurza kot heterogen sklop novejših teoretično-metodoloških usmeritev v presečišču družboslovja in humanistike. Sledi pregled v literarni vedi najpogostejših koncepcij diskurza (lingvistične, naratološke, Bahtinove, Kristevine, filozofske in Foucaultove) in njihovih spoznavnoteoretskih predpostavk.

Theories/Theory of Discourse and Literary Studies: Part 1. Following a terminological examination, the present paper looks at the theories of discourse as a heterogeneous complex of recent theoretical and methodological approaches at the cross-section between the social sciences and the humanities. What follows is an overview of the most frequent conceptions of discourse within literary studies (those pertaining to linguistics, narratology, Bakhtin, Kristeva, philosophy and Foucault), and their epistemological and theoretical suppositions.

Uvod

Ugotovitev, da skupaj z družboslovjem in humanistiko tudi sodobna literarna veda postaja vse bolj pluralistična, pluri- in interdisciplinarna, je danes samoumevna. Nekateri komentatorji njenega aktualnega utripa so ob tem sicer zelo kritični do naraščajočega relativizma, drugi pa ta proces sami uveljavljajo oziroma sprejemajo kot dejanskost. Konkurenčni teoretično-metodološki pristopi so večkrat dialoško polemični, še pogosteje se eklektično povezujejo, včasih pa se tudi agresivno samopromovirajo kot avtoritete ali celo moda. Zgodovinske razlage so vrenju na sodobnem intelektualnem prizorišču poiskale izhodišča v odzivanju na družbenopolitična gibanja in dogodke s konca šestdesetih in na začetku sedemdesetih let 20. stoletja; ozadje zanj pa je videti tudi v širši simptomatiki krize duhovnih ved in sploh izročila zahodnoevropskega mišljenja. Kritična analiza študentske revolte, njene logike, upravičenosti in družbenega zloma, se je manifestirala v širokem valu epistemološke in ideološke samorefleksije in v teoretsko-metodoloških preobratih, ki so zajeli družboslovje

in humanistiko ter postali katalizator njunega nadaljnega razvoja. To dogajanje seveda ni moglo zaobiti literarne vede, v kateri je na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja prišlo do zamenjave znanstvenih paradigem.¹

Med literarnoteoretskimi in metodološkimi usmeritvami, ki so izšle iz teh procesov, pripada vidno mesto prav teorijam diskurza. Te so v marsičem sorodne empirični literarni znanosti. Siegfried J. Schmidt, njen utemeljitelj, je v njih sicer videl njej nasprotne težnje, a tudi podobnosti (prim. 1988: 134): nasprotovanje strukturalizmu in avtonomističnim, nehistoričnim in esencialističnim koncepcijam literature; zavračanje tradicionalnih hermenevtičnih preokupacij; spoznavni relativizem in decentriranje oziroma desubstancionalizacijo subjekta, zgodovine in smisla. Toda medtem ko je bila empirična literarna znanost sredi osemdesetih let koncipirana kot enovita, teoretsko eksplicirana in na empirično preverjanje spoznanj oprta usmeritev, utemeljena v radikalnem konstruktivizmu in sociološki sistemski teoriji Niklasa Luhmanna, so teorije diskurza bolj kritične do zahodnoevropskega scientizma in logocentrizma, a tudi bolj heterogene, brez enotnega spoznavnoteoretskega polja. Izmikajo se rabi metajezika, metaforizirajo pojme, ne vpeljujejo systemskega pristopa, bližje pa jim je kritično perspektiviranje predmetnega področja. Tudi ozka fokusiranost na področje literature oziroma na družbeni podsistem literature jim je tuja: s svojimi raziskavami segajo onkraj njenih medijskih meja.

Teorije diskurza so izrazito interdisciplinarne, povezane so z mnogimi družboslovno-humanističnimi disciplinami (filozofija, sociologija, psihologija, teoretska psihoanaliza, lingvistika, historiografija), ki se sicer tradicionalno umeščajo zunaj okvirov ozko pojmovane literarne vede, so pa močno vplivale nanjo. Že sam razmah kulturnih študijev (*cultural studies*), katerih metodološko podlago tvorijo, opozarja, da se njihovo predmetno področje z literature širi na druga področja kulture, medijev in vsakdanjega življenja, in to tudi zaradi skupnih semioloških izhodišč pri obravnavi označevalnih sistemov oziroma izjav in izjavnih nizov v konkretnih družbenozgodovinskih kontekstih. Za okvirno orientacijo bi bilo kljub vsemu mogoče vzpostaviti najmanjši skupni imenovalac teorij diskurza. To so izrazito sekularni pristopi, ki proučujejo kontekste besedno-jezikovnega sporazumevanja in njihovo medsebojno interakcijo ter regulacijo, ali po besedah Jürgena Fohrmanna – »teorije, ki se uporabljajo pri preučevanju izjavnih sovisnosti, posledic izjav in koherenc oziroma s pravili določenih jezikovnih iger« (nav. po Gerhard, Link, Parr 2001: 115).

Raznovrstnost teorij diskurza se odraža že v različnih poimenovanjih. Poleg edninske verzije *teorija diskurza* (Virk 1999: 235–236), *Diskurstheorie* (Fohrmann, Müller 1988: 235–243; 349–364; 441–456; Prechtel 1999: 115–117) in anglofone *discourse theory* (Dillon 1994) je za spekter diskurzivnoteoretičnih usmeritev v rabi tudi množinska varianta – *teorije diskurza*, v angleški različici *theories of discourse* (Macdonell 1986; Torfing 1999) ter v nemščini *Diskurstheorien* (Fohrmann, Müller 1988: 9–22; Gerhard, Link, Parr 2001). Terminološko preglednost pa zmanjšuje dejstvo, da je povsem isto področje lahko poimenovano tudi *analiza*

diskurza. Pri tem gre običajno za prevod termina francoskega izvora, *analyse du discours*. Z izrazom analiza diskurza so namreč pogosto poimenovane v Franciji nastale poststrukturalistične smeri poznih šestdesetih in sedemdesetih let, vključno z marksističnimi, in tiste težnje njihovih najvidnejših predstavnikov (Roland Barthes, Julia Kristeva z navezavo na Mihaila Bahtina, Jacques Derrida, Michel Foucault, Jacques Lacan, Louis Althusser, Michel Pêcheux in drugi), s katerimi se je oblikoval širok spekter kritičnih spoznavnoteoretskih in metodoloških uvidov o sociokulturnih, sociohistoričnih in ideološko-političnih implikacijah ter konfiguracijah verbalno-komunikacijskih interakcij. Nekateri k njim prištevajo tudi poznejše, ne več le francoske nadaljevalce, npr. Fredrica Jamesona, Terrya Eagletona in druge.

Pri prevajanju v druge jezike se za te in sorodne smeri ter zlasti v povezavi s Foucaultom uporablja tudi npr. nemški termin *Diskursanalyse* (prim. Fohrmann, Müller 1988: 159–199; 311–329; 200–222; Kammler 1992; Rieger 1995; Winko 2001), na anglofonem področju pa *discourse analysis* (prim. Gomez-Moriana 1993; Schleiner 1997). Zato nekateri vseeno predlagajo distinkcijo: pojem *analiza diskurza* naj bi označeval predvsem metodiko raziskovanja kompleksnih diskurzivnih praks, ki po Foucaultu obsegajo vse postopke produkcije vednosti na nekem področju (institucije, zbirke, kanaliziranje, predelovanje, avtoritativne govorce, regulacijo ubesedovanja, opismenjevanja in medijskega posredovanja), izraz *teorije diskurza* pa njihovo refleksijo (Gerhard, Link, Parr 2001: 115–116).

Toda termin *analiza diskurza* ima še drugačno referenco, če je prevod anglofonega pojma *discourse analysis*. Analiza diskurza, ki je nastala v angloameriškem okolju in se od tam razširila v kontinentalno rabo, namreč označuje tudi sklop interdisciplinarnih, lingvističnih in sociokulturnih metod proučevanja tekstnih struktur in oblikovanja oziroma konstruiranja pomena v različnih oblikah ustne komunikacije (konverzacija, govorna dejanja, vsakdanja govorica; Gee 1999; Coulthard 1996), vendar tudi v pisnih tekstih (Hoey 2001). Izhodiščna različnost francoske in angloameriške šole analize diskurza je morda najbolj razvidna v razmerju do tekstne analize. Dominique Maingueneau, eden osrednjih predstavnikov »angloameriške« analize diskurza v Evropi, je npr. diskurz opredelil kot »razmerje med diskurzivno formacijo, pojmovano kot niz historičnih omejitvev, ki določajo lastno semantično produkcijo, in med konkretno historično razpršitvijo dejanskih (ali virtualnih) izjav, proizvedenih glede na te omejitve« (nav. po Leps 1993: 536); njegova koncepcija diskurza torej zahteva tekstno analizo, medtem ko je ta razsežnost diskurza izključena iz Foucaultovih arheoloških raziskav.

Leksikonski viri ponujajo še krovni termin *teorija analize diskurza* oziroma *discourse analysis theory* (Barsky 1993) za povezavo obeh sklopov: za *teorije diskurza* kot *analizo diskurza*, torej spekter prizadevanj, ki razvijajo izročilo francoske šole in poststrukturalističnih smeri in ga povezujejo še z marksizmom, ter za anglo-ameriško *analizo diskurza*, ki zlasti z interakcijske in etnometodološke perspektive, bolj kot praktičen in empiričen pristop (prim. Leps 1993: 536), proučuje jezikovno-komunikacijske izmenjave ter razvija lastno diskurzivnoanalitično usmeritev.²

Raba pojmov *teorija/teorije diskurza*, *analiza diskurza* ali celo *teorija analize diskurza* torej ni enotna niti ustaljena. Sama bom za krovni pojem, ki povezuje obe glavni »šoli«, francosko in anglo-ameriško, rabila pojem *teorije diskurza*, za metateoretsko refleksijo pa včasih uporabljala še edninsko različico – *teorija diskurza*. S pojmom *teorije diskurza* bom označevala tudi snop smeri, ki tvorijo izročilo francoske šole in ga razvijajo s prenosu, kritičnimi prevpraševanji in prilagoditvami ter reintegracijo njenih uvidov v sodobne teoretske usmeritve; za vsako posamezno smer pa bom seveda rabila edninsko različico pojma. V zvezi s Foucaultom bom včasih govorila še o *analizi diskurza* namesto o »teoriji«, čeprav je v obtoku tudi še neizrabljen termin *zgodovina diskurza*; z izrazom *analiza diskurza* pa bom sicer praviloma označevala anglo-ameriško šolo diskurzivnoanalitičnih raziskav s težiščem v sodobnih smereh lingvistike.

Teorije diskurza iz širše perspektive

Glede povsem konkretnih teoretsko-metodoloških tokov, teženj, pobud, avtoritativnih del in avtorjev, ki naj bi se vklapljali v celokupnost razpravljalnega polja teorij diskurza, je v strokovni literaturi opaziti analogno nepoenočenost kot pri poimenovanjih. Spreminjajo se tako izhodiščni družbeni okviri opazovanj kot teoretski pogledi opazovalcev, ki se v toku časa prilagajajo novim miselnim izzivom. Diane Macdonell je npr. v svoji historičnomaterialistični predstavitvi teorij diskurza z naslovom *Theories of Discourse* (1986: 24–130) posegla predvsem na področje družbene teorije in zajela le del spektra marksističnih filozofskih problematizacij ideologije in ideološke represije ter ga povezala s kritično obravnavo Foucaulta. Oprla se je na Althusserjevo kritiko ideologije in identitete subjekta v spisu *Ideologija in ideološki aparati države* (1970), v katerem se je odvrnil od svojega strukturalnega marksizma. Med Althusserjevimi učenci je podrobneje analizirala Pêcheuxja, ne pa tudi del Étienna Balibarja ali Pierra Machereyja, obračunala je z britanskima kritikoma Althusserja, Barryjem Hindessom in Paulom Hirstom, in se kritično dotaknila feminističnih teorij. Sledeč marksistični ideji razrednega boja v teoriji se je nato osredotočila na Foucaultovo kritiko epistemologije in zgodovine idej v *Arheologiji vednosti*, obravnavala pa je tudi značilne vrzeli v drugih njegovih spisih.³ Sama se je zavzela za teorijo diskurza, ki proučuje načine, kako se historično konstruirajo družbene identitete; to pa vedno poteka v relacijskem sistemu neke konkretno določene govorice, ki je onkraj strukturalistične lingvistične paradigme običajno poimenovana kot diskurz (prim. nav. d.: 6–12). Zveza z literauro jo je zanimala le v uvodu, ko je npr. zatrdila, da je proučevanje diskurzov v razmerju z njihovimi institucionalnimi praksami omogočilo tudi spoznavanje historičnih postopkov konstrukcije literature (prim. nav. d.: 6).

Bibliografija Gabriele Kalmbach v zborniku *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft* (Fohrmann, Müller 1988: 441–456) je razgrnila bistveno širšo podobo teorij diskurza. V bibliografijo so poleg sekundarne literature vključena dela naslednjih avtorjev: Rolanda Barthesa, Jacquesa Derridaja,

Michela Foucaulta, Gérarda Genetta, Julie Kristeve, Jacquesa Lacana, Jean-Françoisa Lyotarda in Paula de Mana, izvzeta pa sta npr. Althusser in njegova šola. V uvodu sta urednika menila (Fohrmann, Müller 1988a : 14), da je mogoče v okviru v zborniku obravnavanih teorij diskurza⁴ razločevati najmanj tri temeljne usmeritve. V krogu Lacana in Kristeve ter njenih nadaljevalcev prevladuje lingvistično koncipirana psihoanalitična teorija. Drugo smer naj bi tvorili Derrida, pozni Roland Barthes in ameriški dekonstrukcionizem z osrednjim predstavnikom Paulom de Manom; tudi ti so v središče postavili jezikovnoteoretične premisleke in skušali, izhajajoč iz kritike filozofije istovetnosti, vzpostaviti koncepcijo, ki temelji na razliki, ter preizkusiti njene aplikativne možnosti. Zadnje od teh treh usmeritev naj bi predstavljal Foucault, ki je kot genealog podvrgel kritiki vse koncepcije zgodovine, ki so stavile na homogenost svojih zastavkov in postulirale totalnost ter teleologijo. Poimenovati jih je mogoče tudi kot (1) lingvistično-filozofsko, (2) semiotično-filozofsko in (3) historično-genealoško smer (prim. Winko 2001: 465).

Prispevki v prvem delu zbornika se posvečajo zarisu in spoznavnoteoretski problematizaciji osrednjih diskurzivnoteoretičnih koncepcij (predvsem pri Foucaultu, Lacanu, de Manu, v dekonstrukcionistični in v marksistični literarni teoriji), v skupini razprav, ki se ukvarjajo z njihovimi konsekvencami za področje literarnovednih raziskav, prevladujejo včasih zelo kritične diskusije Foucaultovih idej, zadnja skupina razprav pa je aplikativna. Kljub interdisciplinarnemu pristopu je torej za zbornik bistveno preverjanje združljivosti teorij diskurza z literarno vedo, kar je (npr. z izbiro veznika) nakazano že v naslovu publikacije. Obravnavane smeri so resda heterogene, vendar jih poleg interesa za lingvistična vprašanja v jedru povezuje kritika temeljnih predpostavk racionalistične (logocentristične) filozofije in metafizične onto-teologije in s tem izrazita skepsa do razum povzdigujočega projekta moderne, filozofsko pa so nanje najbolj vplivali Nietzsche, Heidegger, Sartre (njegova misel je bila sicer pogosto predmet najsrditejših napadov), Marx in Freud. Skupni so jim še radikalna problematizacija temeljnih metafizičnih kategorij in kritika privzemanja raznovrstnih metafizičnih centrov, spodnašanje vere v avtentičnost in prezenco ter splošno zavračanje vseh konceptov, ki imajo zapopadenje pomena za ključno izhodišče in cilj rekonstrukcijskega delovanja. S kritiko avtonomije subjekta, ki se ji pridružuje še kritika avtonomije literarnega dela oziroma literature kot umetnosti v smislu substancialne, metahistorične kvalitete oziroma literature kot elitistične humanistične institucije, se pri njih večinoma razkrajata tudi vloga tradicionalne triade (avtor-delo-bralec) kot ekskluzivnega splošnega pogoja, ki krmili oblikovanje in gradnjo pomenskih razmerij. Njeno mesto sta prevzeli prav predstavi o diskurzu kot simboličnem redu in o historično kontingenčnem kot presečišču diskurzov, ki jih uravnavajo različna pravila. Spričo tega po mnenju urednikov ni nikakršno naključje, da so teorije diskurza blizu teoretskim refleksijam postmoderne npr. pri Lyotardu (prim. Fohrmann, Müller 1988a: 14–21).

Jacob Torfing se je v svoji knjigi z naslovom *New Theories of Discourse* navezal neposredno na dobro desetletje starejše delo Diane Mac-

donell in predvsem z vidika družboslovnih implikacij postmoderne obravnaval novejšo teorijo diskurza, ki so jih razvili Ernesto Laclau, Chantal Mouffe in Slavoj Žižek; pri tem je posegel na področje družbene, a tudi kulturološke in politične teorije. Po Torfingu gre pri tej različici teorij diskurza za eksplicitno težnjo h kombiniranju poststrukturalizma in njegove kritike zaprtih, centrističnih struktur, neogramscijevskega postmarksizma in za Žižka tipične mešanice lacanovske teorije subjekta ter antiesencialističnih branj Hegla in drugih klasičnih filozofov (prim. 1999: 3–4). A čeprav naj bi Žižkovi prispevki k freudovski in lacanovski teoriji subjekta pomembno vplivali na Laclaua in Mouffovo, se je Torfing dejansko posvetil predvsem njuni misli. Družbeno in politično ozadje nastanka novih teorij diskurza, propad vzhodnoevropskih realsocialističnih režimov konec osemdesetih let in nadaljnji razkroj bivših socialističnih držav, kjer so se namesto liberalno-demokratskega razmaha in cvetoče tržne ekonomije razplameli ostri, celo krvavi etnični, nacionalni in verski spopadi, ter diskreditacija idej marksizma-leninizma pa so po Torfingu tiste ključne okoliščine, v katerih se je levičarsko orientirani družbeni in politični refleksiji porodila potreba po reformulaciji socialističnih idej v okvirih pluralistične demokracije in njihovi artikulaciji z institucijami političnega liberalizma.

V prvem delu knjige je torej obravnaval osrednje razvojne faze misli Laclaua in Mouffove od zgodnje, pri Gramsciju inspirirane kritike strukturalnega marksizma iz sredine sedemdesetih do zgodnjih osemdesetih let prek neogramscijevske teorije diskurza iz sredine osemdesetih do zadnje faze s konca osemdesetih in začetka devetdesetih let, ko sta privzela in razvila pri Lacanu (in Žižku) inspirirano teorijo subjekta; precej pozornosti je posvetil tudi teoretični analizi osrednjih koncepcij novih teorij. V drugem delu je skušal preverjati aplikabilnost diskurzivnoteoretičnih koncepcij na področjih družbene, kulturne in politične teorije, a tudi v politikah nacionalizma in rasizma, množičnih medijev in moderne države blaginje. V zadnjem pa je bila v ospredju diskusija o možnostih radikalne pluralistične demokracije, državljanstva in razvitja postmoderne etike ter nadaljnjega razvoja teorij diskurza. Podobno kot pred njim Macdonellova tudi Torfing ni eksplicitno tematiziral razmerja teorij diskurza z literaturo, ampak se je posvetil predvsem diskurzivnoteoretičnim nastavkom za proučevanje množičnih medijev in njihovih političnih, družbenih in kulturnih učinkov. To področje je bilo v preteklosti sestavni del socioloških komunikoloških študij, v današnjem času pa se je »preselilo« k inherentno transdisciplinarnim, izrazito kritičnim, multikulturalističnim in multiperspektivnim kulturnim študijam, temeljito podkovanim o postmodernih in poststrukturalističnih metateorijah (prim. Torfing 1999: 211). Poleg Fairclougha, Posterja, Halla in drugih je upošteval zlasti zbornik *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication* (1985), ki ga je uredil Teun A. van Dijk; v osrediščenosti na genealoška vprašanja moči in odpora v množičnih medijih se po Torfingu nakazuje možnost za premostitev prepada med tekstocentričnim pristopom v kulturnih študijah in bolj sociološko orientiranim tradicionalnim komunikološkim fokusiranjem na produkcijo, distribucijo in konsumpcijo množičnomedijskih besedil.

Sara Mills je v svoji propedeutični knjižici *Discourse*, napisani za zbirko *The New Critical Idiom*, razgrnila spet drugačno, toda z zgoraj predstavljenimi združljivo podobo teorij diskurza. Podobno kot obe prejšnji uvajalni publikaciji tudi Millsova ni izrecno tematizirala razmerja teorij diskurza z literaturo. Ampak en razdelek v knjigi je le posvetila Foucaultovim pogledom na književnost (prim. Mills 1997: 22–27); v poglavju o presečiščih feministične teorije s teorijo diskurza – avtorica dosledno uporablja edninski termin – in delno še v poglavju o kolonialni ter postkolonialni teoriji diskurza pa je skušala vsaj ob posameznih primerih pokazati uporabnost teorije diskurza v tekstnih analizah in analizah pol-literarnih in literarnih besedil (prim. nav. d.: 99–102, 125–128). Njen pristop je od vseh prikazanih najbolj eklektičen, kar je vsaj delno razložljivo z intenco same zbirke, leksikonsko obravnavo novejših teoretskih koncepcij in njihovih predpostavk; resda ne daje natančnejšega vpogleda v njihovo metodološko in filozofsko podlago in ozadja, a je vendar edini, ki ponuja tudi prerez angloameriških lingvističnih raziskav diskurza. Za to vejo raziskav, ki jo Millsova terminološko dosledno ločuje od teorije diskurza, je rezervirala izraz analiza diskurza (prim. nav. d.: 132). V prvem delu knjige je torej v središču obravnave diskurz in njegova teoretska konceptualizacija pri Foucaultu ter delno pri Pêcheuxju, v drugem sledijo v ločenih poglavjih pregledi vpliva in modifikacij Foucaultovih diskurzivnoteoretskih koncepcij v okvirih anglofone feministične teorije ter kolonialne in postkolonialne teorije, na koncu pa še pregled na lingvistiko navezujočih se raziskav, razporejenih v tri skupine, in sicer glede na delež, ki ga odmerjajo podrobni tekstni analizi in njenim metodam oziroma interpretaciji širših družbenih kontekstov diskurza. Prvo skupino tvorijo analitiki diskurza, večinoma povezani v raziskovalno skupino birminghamske univerze (npr. Malcolm Coulthard, David Brazil, Martin Montgomery, Michael Hoey, Deirdre Burton), v drugo so uvrščeni socialni psihologi (npr. Jonathan Potter, Margaret Wetherell, Celia Kitzinger, Sue Wilkinson), v zadnjo pa tako imenovani kritični lingvisti (Norman Fairclough, Tony Trew, Gunther Kress, Robert Hodge, Roger Fowler in drugi). Čeprav zadnje tri smeri načeloma izhajajo iz lastnega teoretskega izročila, pa je zlasti pri nekaterih socialnih psihologih in kritičnih lingvistih očiten vpliv Foucaulta in drugih francoskih poststrukturalistov.⁵

S pregledom štirih del, ki obravnavajo teorije diskurza, evidentiranjem v njih omenjenih avtorjev in njihovih raziskav, teoretskih teženj, tokov in smeri pa še zdaleč ni bilo mogoče zbrati vseh, ki se jih da oziroma jih je treba povezati s spoznavnoteoretskim in metodološkim omrežjem teorij diskurza. Leksikonski in drugi viri poleg že omenjenih teorije množičnih medijev in ženskih študij (prim. Gerhard, Link, Parr 2001: 116; Dillon 1994: 211) včasih pritegujejo v širši sklop teorij diskurza npr. še Bourdieuja (Dillon 1994: 211) in njegovo teorijo literarnega polja (Juvan 2003: 92) ter tudi Schmidta z njegovim empiričnim sistemskim pristopom k družbenim umestitvam literature (prim. Beaugrande 1994: 209; Juvan: nav. m.) – in to kljub razlikam, o katerih je bil govor že v uvodu –, poleg teh pa še številne druge usmeritve.⁶ A ker se z ekstenzivnim pregledovanjem različnih pristopov in uvajanjem vedno novih, upoštevanja vrednih

teoretskih kontekstov njihovo razmerje z literaturo in literarno vedo še vedno nekako izmika pogledu, se zdi smiselno zasukati optiko in se teorijam diskurza ter razumevanju njihovega mesta in vloge v sodobni literarni vedi raje približati prek njihovega osrednjega pojma, s prikazom temeljnih spoznavnoteoretskih predpostavk nekaterih vidnejših koncepcij diskurza in ključnih faz v njihovem formiranju.

Diskurz

Med najopaznejšimi značilnostmi *diskurza* je gotovo izredna razširjenost in ohlapna, večkrat nespecificirana raba pojma, ki se je udomačil v mnogih strokah in variira pomen včasih celo v različnih delih istega avtorja. Pogostnost pojavljanja pojma je zelo narasla že v šestdesetih in se nato skokovito povečala v sedemdesetih letih, od začetka osemdesetih pa je očitno, da gre za modni termin. Kot zatrjuje Marko Juvan (2003: 90), vsebuje že zgodovina besede diskurz »značilne pomenske sestavine, ki so pomenljive tudi za današnji pojem: gre za potek, za odprto, nezaključeno izmenjavo ali podajanje stališč/izjav pred občinstvom, v socialni sredini – torej 'razpravljanje'«. Toda od izvornega latinskega *discursus*, ki po *Latinsko-slovenskem slovarju* vsebuje pomene *razbeg* [verjetno v pomenu »razbežanje« iz glagola *razbežati se*], *beganje*, *jadranje sem in tja*, *četo vanje (na vse strani)*, *tekanje*, *letanje sem in tja*, a tudi *govorjenje o čem* (Bradač 1980: 162), je prek moderne rabe, kjer stopajo v igro splošni pomeni, kot so *razgovor*, *razpravljanje*, *govor*, *predavanje*, in v filozofiji še »razglabljanje o sklopu znanstvenih, filozofskih ali metodoloških vprašanj, ki na podlagi razumskega spoznanja in dokazovanja iz delov gradi celoto« (Tavzes 2002: 226),⁷ še vedno velik raztežaj do posameznih teoretskih konceptov. Čeprav so se ti od splošne rabe oddaljili, pa vseeno ni bila povsem brez vpliva nanje.

V priročniški literaturi je precej pogosta splošna razlaga, ki jo navaja tudi Simone Winko (2001: 463), namreč da je bil izraz diskurz prvotno po navadi rabljen za sistematično obravnavanje neke teme, pozneje pa je prešel v razne stroke, kjer so ga uporabljali v različnih pomenih. Pojmovna zamejitev, da je diskurz »oznaka za sistem mišljenja in argumentiranja, določen s skupnim predmetom in govornimi pravili« (nav. d.: 464), je že bolj določna. A v literarni stroki so bili npr. zabeleženi tudi odmiki od domnevno »prvotne«, splošne rabe pojma diskurz; ti so včasih precej zgodnejši od »modnih« koncepcij diskurza s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let. Na enega takih je opozoril Paul Bové, ko je ob primeru anglo-ameriške nove kritike skušal pokazati, da je bila prav Foucaultova konceptualizacija diskurza ključna za reorganizacijo celotnega polja vednosti o jeziku (1990: 50–52). Bové je ugotovil, da so najvidnejši predstavniki novega kritištva pojem diskurz uporabljali za razločevanje in identifikacijo žanrov ter hkrati za njihovo implicitno hierarhiziranje, ko so povzdigovali vzvišeni pesniški nad estetsko manjvredni romaneskni diskurz. Taka kategorizacija žanrov je po njegovem ahistorična in esencialistična ter povezana s specifičnimi, favoriziranimi načini družbenega

bivanja. Novi kritiki so si z idealiziranjem teh načinov prikrivali lastno realno historično izkustvo, svoje historične potrebe in hotenja.⁸ Njihovemu pojmovanju žanra je lastno specifično razmerje do moči in želje ostalo povsem prikrito. Raba diskurza kot enega ključnih novokritičkih pojmov namreč v tem kontekstu implicira celo vrsto estetskih, moralnih in političnih vrednostnih sodb, ki niso bile priznane kot take, čeprav so dejansko zaznamovale celotno polje njihovega literarnovednega umevanja. Diskurz je torej funkcioniral kot kategorija, ki je po svoje prispevala k discipliniranju kritičkih sodb in odzivov učencev, študentov in učiteljev v izobraževalnem procesu. V tem se razkrivajo njegove vezi s specifičnimi oblikami moči ter njihovimi učinki na delovanje drugih ljudi.

Zaradi vsesplošne razširjenosti je iluzorno pričakovati, da bi bilo mogoče zajeti rabe pojma diskurz v literarni stroki v vsej njihovi pojavnosti. Pregledi različnih koncepcij se zato običajno omejujejo le na obravnavo v literarnovednih tekstih najpogosteje nastopajočih tipov pojma in na nekatere njihove variante. Tudi sama bom osvetlila le lingvistični, naratološki, filozofski in Foucaultov pojem diskurza, vmes pa skicirala še Bahtinov prispevek k formiranju koncepta in delež Julie Kristeve.

Iz lingvistike prevzet pojem diskurza se lahko rabi kot približen ustreznik govoru oziroma govorici (*parole*), ki ga/jo uporablja konkreten tvorec v govornih oziroma izjavljalnih aktualizacijah, in kot nasprotje jezika kot sistema znakov (*langue*) v strukturalni lingvistiki (Leps 1993: 535), kajti ta obravnava jezik kot invarianto onkraj posameznih področij, situacij in priložnosti, govorcev in namenov. Na splošno diskurz tudi v lingvistiki pogosto označuje »praviloma medsebojno povezan govor, koherenten tekst« (Winko 2001: 464) oziroma »sporočeno zaporedje izjav ali 'tekstov'«, kot povzema Beaugrande (1994: 208). Ameriški preučevalci teorij diskurza omenjajo lingvista Zeliga Harrisa (1909–1992) kot pomembnega predhodnika novih teoretičnih pogledov na jezik; s svojimi pogledi in teorijami v delih, napisanih v drugi polovici prejšnjega stoletja, naj bi utiral pot analizi diskurza (Barsky 1993: 35). Toda za tok kontinentalnih poststrukturalističnih smeri vsekakor velja, da se je navdihoval predvsem pri Émilu Benvenistu. V nasprotju z vejo strukturalne lingvistike, ki je sledila Saussuru in obravnavala jezik kot nadosebno mrežo ali kot ekonomijo označevalnih elementov, abstrahiranih od individualnega govornega dejanja, je skušal Benveniste že v drugi polovici petdesetih let analizirati različne umestitve subjekta (modalitete izjavljanja), ki konstituirajo področje diskurza. Poudarjal je, da je diskurz mogoče interpretirati le kot dejavno »govorico na delu«. Pogoji zanjo pa je dialog, iz česar sledi, da diskurz vedno poteka v interakciji s ti, z drugim, s sogovorci, oziroma da se odvija kot komunikacija (prim. Benveniste 1988: 280–288; 66–72).

Pomembna je še pomenska distinkcija diskurza, ki jo je vpeljal v svoji razpravi o časovnih razmerjih pri francoskih glagolih (*Les relations de temps dans le verbe français*, 1959). Tu se je ukvarjal z razločevanjem dveh komplementarnih jezikovnih podsistemov časa in glagolskih oseb, z razlikovanjem med diskurzom (*discours*) in zgodovinsko pripovedjo (*histoire* ali tudi *récit historique*).⁹ Za diskurz je po njegovem v francoskem jeziku značilna instanca govornika, nanašajoča se na njegov izvorni jaz-

zdaj-tukaj. Ali še drugače povedano, diskurz ima opraviti s tistimi aspekti jezika, ki jih je mogoče interpretirati le z referenco na govorca, na njegovo ali njeno časovnoprostorsko umestitev ali glede na druge take spremenljivke, ki rabijo za specifikacijo lokaliziranega konteksta izjave. Nasprotno pa se v zgodovinskem izražanju (*histoire*) uporablja tretjeosebno poročanje, pri katerem govorceva instanca nima statusa »osebe« in ni označena s časovnimi in prostorskimi deiksami (nav. d.: 257–272). Benvenistovo razlikovanje med diskurzom in zgodovinskim izražanjem je pozneje postalo izhodišče za naratologe, med poststrukturalisti pa je spričo daljnosežnih filozofskih implikacij najbolj odmevala njegova ideja o vlogi subjektivnosti v jeziku. Opredelil jo je kot govorcevo zmožnost, da se v govorici vzpostavlja kot subjekt, in s tem sprejel podmeno, da se samozavedanje konstituira diskurzivno. Ideja, da se subjektivnost vzpostavlja z jezikom, in njene filozofske implikacije pa Benvenista nedvoumno povezujejo z Lacanom, a tudi s Freudom in pojmovanjem jezika oziroma diskurza kot absolutnega horizonta inteligibilnosti mišljenja in vednosti nasploh (prim. Norris 1996: 145).

Sredi šestdesetih je Tzvetan Todorov vpeljal pojem diskurz v teorijo pripovedi oziroma v strukturalistično naratologijo. V spisu *Les catégories du récit littéraire* (1966) je z razločevanjem med pripovedjo kot diskurzom (*récit comme discours*) in pripovedjo kot zgodbo (*récit comme histoire*) vzpostavil svojo dvoravninsko koncepcijo pripovedi kot strukturo dveh avtonomnih ravni; pripoved je tolmačil v smislu od Benvenista prevzete opozicijskega para zgodovinska pripoved/diskurz oziroma pri njem že zgodba/diskurz (*histoire/discours*). Zgodba je v njegovi koncepciji pripovedi bolj ali manj abstraktna in konstantna, a seveda ponovljiva in prepoznavna tudi ob prenosu v drug medij, medtem ko je diskurz konkretni, variabilni del pripovedi; na ravni diskurza se pripoved, ki je lahko posredovana na medijsko različne načine, pri tem seveda spreminja. Nadaljnjo delitev diskurza je Todorov strnil v tri temeljne kategorije (vidika, načina in časa):¹⁰ vse vključujejo referenco na komunikacijsko dejanje, ki implicira tvorca in sprejemnika, medtem ko zgodba, s katero Todorov meri na logiko in časovno zaporedje dejanj ter pripovedne osebe in njihova medsebojna razmerja, te reference ne zajame. Tako se je pri Todorovu sicer ohranil stik z Benvenistovo obravnavo dveh sistemov časov oziroma dveh diskurzivnih načinov izražanja, vendar pa je bil pojmovni par *histoire/discours* rabljen zunaj svojega prvotnega konteksta, in prilagojen za analizo pripovedne strukture.

Tudi Genette se je najprej navezal na Benvenistov pojmovni par in ga skušal v spisu *Frontières du récit* (1969) prilagoditi za obravnavo pripovedi (*récit*), pozneje pa je to označil za nesrečen poskus (prim. Genette 1983: 10). Toda v svojem temeljnem delu *Discours du récit* je namesto dihotomne členitve pripovedi navsezadnje vpeljal triado (1972: 72–76): razločeval je torej med (1) pripovednim diskurzom (*discours narratif*), h kateremu je kot k osrednjemu predmetu obravnave usmerjal že naslov, in ga eksplicitno izenačil s pripovednim tekstom ter bolj posredno še z označujočim (ali zaznamujočim), (2) med zgodbo (*histoire*) oziroma označenim (ali zaznamovanim), torej med pripovedno vsebino oziroma

dogodki, o katerih pripovedni diskurz poroča – za to raven je vpeljal še sinonimen termin *diegeza* (*diégèse*) – in (3) med naracijo ali pripovedovanjem (*narration*), se pravi samim pripovednim aktom ali dejanjem ter sklopom realnih ali fiktivnih situacij, v katerih se odvija. Iz razmerij med temi tremi je izpeljal še ostale kategorije, ki jih je sicer prvi vpeljal že Todorov, vendar pa jih je nekoliko preuredil. A medtem ko je Todorov svoj pristop po prvotni zasnovi iz sredine šestdesetih let, ki je še vodila k obravnavanju obeh vpeljanih ravni pripovedi, že v delih s konca šestdesetih usmeril bolj v tematološko naratologijo in se posvetil predvsem raziskovanju pripovedne vsebine, kar je bilo sorodno usmeritvi, ki so jo razvijali Claude Bremond, Algirdas Julien Greimas in njegovi učenci ter še drugi avtorji zunaj Francije, se je Genette opredelil za formalno oziroma modalno analizo pripovedi kot načina »reprezentiranja« zgodb (prim. Genette 1983: 12).¹¹

Na razvoj posameznih tokov francoske šole teorij diskurza in uveljavljanje pojma diskurz v poststrukturalistični semiotiki druge polovice šestdesetih in na začetku sedemdesetih let je odločilno vplivala tudi recepcija Bahtinovih del. Zasluge za odmevnost nekaj desetletij zgodnejših Bahtinovih teoretskih zamisli v krogih pomembnih predstavnikov tedaj modne semiotike pa gre do neke mere gotovo Juliji Kristevi.¹² Med najodmevnejšimi Bahtinovimi oziroma Bahtin/Vološinovimi filozofskojezikovnimi idejami je bila kritika Saussurove lingvistike in zamisel nove discipline, imenovane metalingvistika. V nasprotju z ahistoričnim abstraktnim objektivizmom strukturalne lingvistike, ki je preučevanje sociohistoričnih razsežnosti znakovnega sistema prepustila semiologiji in se omejila na jezikovni sistem kot od semiologije povsem ločeno področje, naj bi se metalingvistika ukvarjala z »dialoškim sporazumevanjem« (*dialogičesko obščenie*) in 'življenjem' jezika v njegovi družbenozgodovinski konkretnosti« (Juvan 2000: 113); njen pravi predmet naj bi bil torej govor (*reč'*) oziroma diskurz, njen cilj pa »preučevanje izjav, tj. dejanskih stavkov (ali tekstov) v njihovem kontekstu izjavljanja« (Leps 1993: 535). Na kritike Saussura se navezuje tudi Bahtin/Vološinova interakcijska koncepcija jezikovnega znaka in izjave kot ideologema ter sploh teorija dialoga oziroma dialoškosti, ki pa je Bahtin ni izoblikoval v sklenjen teoretski sistem.

V knjigi *Marksizem in filozofija jezika*, 1929, sta Bahtin in Vološinov govorno interakcijo izenačila s pojmom dialog, ki sta ga razumela izrazito široko: kot »govorno komunikacijo katerega koli tipa« (Bahtin/Vološinov 1980: 106; Juvan 2000: 110). S koncepcijo dialoškosti sta pojasnjevala tudi način medsebojnega aktivnega povezovanja izjav ter repliciranja v aktualni sedanjosti in v zgodovini ter sam proces njihovega razumevanja, družbeni kontekst pa je bil zanju integralni del vsake verbalne komunikacije, kar povsem ustreza karakteristikam diskurza; ta je hkrati mesto in proces, v katerem se vzpostavlja intersubjektivnost (prim. Leps 1993: 535). Ker imajo za Bahtina tako kot ideologija, komunikacija, intersubjektivnost in samozavedanje tudi kultura, umetnost, zgodovina in družba jezikovno-diskurziven značaj (prim. Juvan 2000: 111) in ker se izjava kot celota hkrati stika z zunajverbalnim okoljem in z drugimi izjavami in govori (prim. Bahtin/Vološinov 1980: 107–109) oziroma diskurzi, se niti ne zdi pretiran

sklep, da je »diskurz za Bahtina 'skorajda totalnost človeškega življenja'« (Leps 1993: 536).

Julia Kristeva se je v svojih knjigah in razpravah iz druge polovice šestdesetih let s svojo koncepcijo intertekstualnosti navezala neposredno na Bahtinovo koncepcijo dialoškiosti. Pojem intertekstualnost je rabila kot sinonim za Bahtinove dialog, ideologem in ambivalenca, a tudi za pojem paragram, ki ga je izpeljala iz Saussura. Izhodišče sta ji bila tudi bahtinovska pojma intersubjektivnost in interakcija, pomembni pa še Bahtin/Vološinova kritika strukturalne lingvistike in formalizma ter ideja o meta-lingvistiki: pri vseh vpeljanih pojmi je poudarjala družbene vidike tekstovnih in avtorskih oziroma subjektivnih umestitev v tradicijo in družbenozgodovinske kontekste. S svojimi teoretskimi izvajanji je skušala spodnesti in preseči okvire tradicionalne literarne stroke in strukturalizma; uveljavljala je tudi radikalne epistemološke konsekvence, ki so ji prek materialističnih in ideološkokritičnih semiotičnih izhodišč kroga Vološinov – Medvedev – Bahtin, podobno kot tudi nekaterim drugim poststrukturalistom, pomembnim za razvoj teorij diskurza, prek razsežnosti drugosti nakazale možnost nemetafizične, poliperspektivne, relacijske koncepcije resničnosti (prim. Juvan 2000: 9–10, 113–114; Škulj 1993: 17–24). Koncepcija intertekstualnosti pri Kristevi in pri njenem mentorju Rolandu Barthesu se torej skupaj s teorijo teksta, ki jo je Barthes razvijal v več svojih spisih od *Smrti avtorja* prek *Od dela do teksta* do *S/Z* in drugih, navezuje na pojem diskurza in stika s teorijami diskurza prav prek Bahtinovega pojmovanja dialoškiosti.

V literarni vedi je bilo odmevno tudi filozofsko pojmovanje diskurza, ki ga je razvil »legitimni dedič« frankfurtske šole marksizma, Jürgen Habermas.¹³ Ta se je od izročila kritične teorije družbe začel oddaljevati že v drugi polovici šestdesetih let, v delu *Spoznanje in interes* (1968) pa je kritiziral Lacanovo branje Freuda in branil psihoanalizo pred nietzschejanskim iracionalizmom.¹⁴ Precej pozornosti je bila deležna tudi Habermasova polemika z Niklasom Luhmannom iz začetka sedemdesetih let.¹⁵ V tem desetletju je Habermas postopno oblikoval svoje pojmovanje diskurza in ga prikazal v sklopu teorije komunikacijskega delovanja v knjigi *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981). Delno je izhajal iz vnovič reinterpetirane psihoanalize, svoje ideje pa je izpeljeval še iz ameriške analize diskurza v smislu pogovorne analize oziroma analize konverzacijskih vzorcev in iz teorije govornih dejanj Johna Austina ter Johna Searla; hkrati je z zavrnitvijo postmodernih pragmatističnih idej, »ki ne izkazujejo zaupanja v moč misli, da kritizira napačna verjetja, razločuje veljavne resničnostne zahteve od neveljavnih in analizira psihološke in družbene vzroke, ki proizvajajo različne vrste predsodkov, nevednost o samem sebi in 'zdravorazumarski' dogmatizem« (Norris 1996: 147), zavezal diskurz predvsem izročilu racionalne argumentacije oziroma sploh razsvetljenskemu pojmovanju racionalnosti.

Pri Habermasu je torej diskurz »oznaka za dialog, potekajoč na podlagi argumentov« (Prechtl 1999: 115). Označuje specifično obliko govorne interakcije, in sicer naravnost na idealni tip 'gospostva proste' oziroma partnerske komunikacije ('herrschaftsfreie Kommunikation') s prevladu-

jočo racionalno izmenjavo argumentov in izključitvijo vseh pogojujočih empiričnih dejavnikov (prim. Gerhard, Link, Parr 2001: 115). Diskurz je torej komunikacijski tip, pri katerem se osebe sporazumevajo o veljavnostnih kriterijih norm, cilj sporazumevanja pa je neprisiljeno soglasje vseh prizadetih udeležencev. Teorija diskurza oziroma diskurzivne etike, ki jo je Habermas razvijal v osemdesetih letih, pač temelji na domnevi, da je mogoče na podlagi pravih postopkov racionalno razsojati o veljavnostnih kriterijih resničnosti (izjav) in pravilnosti (pravil delovanja). Ti pravilni postopki pa seveda vključujejo pravila racionalne argumentacije oziroma sistem diskurzivnih pravil, npr. neprotislovnost, konsistentnost v rabi predikatov, jezikovno razumljivost, pa tudi priznanje prištevnosti in resnicoljubnosti udeležencev ter svobodno udeležbo in svobodno mnenjsko izmenjavo za vse; uveljavljajo torej postulate svobode in enakosti, avtonomije in univerzalnosti (prim. Prechtel 1999: 115–117). Habermas je, skratka, svoj projekt zasnoval kot 'transcendentalno pragmatiko', ki vzpostavlja regulativno idejo (v kantovskem smislu) tega, k čemur naj stremijo udeleženci svobodne in odprte demokratične družbe; ta ideja šele omogoča kritiko obstoječih vrednot (prim. Norris 1996: 147). V svojih poznejših delih pa je svoje pojmovanje diskurza vendarle bolj približal Foucaultovemu in podobno kot on govoril še o 'specialnih' oziroma 'specializiranih diskurzih' (npr. umetnost in kritika, znanost in filozofija, pravo in morala). A kot opozarjata Jürgen Link in Ursula Link-Heer (1990: 89), je v nasprotju s Foucaultom vztrajal pri prioriteti v končni instanci suverene intersubjektivnosti pred vsakokratnim diskurzom, tako da bi bilo nekoliko »poenostavljeno mogoče reči, da pri Habermasu intersubjektivnost konstituira diskurz, medtem ko je ta pri Foucaultu kot specifično historična sama diskurzivno konstituirana.«

Diskurz in temeljni koncepti analize diskurza pri Foucaultu

Za diskurzivnoteoretične raziskave v literarni vedi je bila izjemno pomembna tudi recepcija Foucaultovih del. Čeprav kot zgodovinar, filozof in teoretik humanističnih ved sam ni razvil eksplicitne teorije literarnega diskurza, literaturo (in likovno umetnost) pa je pretežno uporabljal za ponazarjanje lastnih spoznavnoteoretskih postulatov in izpeljav, je v vseh obdobjih svojega teoretičnega delovanja izpričal poseben interes za literarne in 'literarnovedne' teme. V njegovih zgodnjih spisih je bila npr. v ospredju teza o literaturi kot 'protidiskurzu' in o samonanašanju literature kot do vladajočih znanstvenih in filozofskih oblik racionalnosti moderne, subverzivne, samoosvobajajoče in anarhične družbene prakse.¹⁶ Široko odmevna je bila njegova ideja o izginotju avtorja, znana iz spisa *Kaj je avtor?* (1969) in tudi ta izvedene iz lastnosti moderne literature ter nekoliko vzporedna Barthesovim stališčem v spisu *Smrt avtorja* (1968).¹⁷ Za literarno vedo produktivne teoretične nastavke je Foucault ponudil tudi v *Arheologiji vednosti* (1969), poskusu razprave o metodi njegovih predhodno objavljenih raziskav, kjer je razvil koncept analize diskurza, ne da bi se sicer posebej oziral na specifično literarnih diskurzov. V delih iz

sedemdesetih let je nato proučeval institucionalna določila diskurzov in se na vprašanje, kaj naj bi bila literatura, navezoval predvsem iz premisleka o institucionalnih in diskurzivno zasidranih razmerjih moči. Šele v tik pred smrtjo objavljenih spisih je neposredno obravnaval avtobiografsko literaturo kot prakso 'skrbi zase' (*souci de soi*) in formo, v kateri se konstituira subjektivnost v moderni (prim. Kammler 1992: 630–633). Toda literarnovedne priredbe in prilagoditve njegovih teoretskih koncepcij so se, *paradoxalno*, večinoma oprle na zgodnejši fazi njegovega dela.

Pri Foucaultu je sicer mogoče razločevati med širšim in ožjim pojmom diskurza (prim. Winko 2001: 467). Širši pojem ni natančno opredeljen; nanj večinoma meri takrat, kadar govori o velikem, neprekinjenem in neurejenem šumu diskurza. Neurejenost in neobvladljivost tega diskurza vzbuja strah, zato ga omejujejo različni postopki, principi in pravila. Ta kaotična različica diskurza tvori neke vrste metafizično ozadje ali podlago jasneje določenemu ožjemu pojmu. V sodobnih modernih družbah z visoko specializiranimi področji vednosti, ki so si spričo naraščajoče diferenciacije družbe izoblikovala institucionalno razmeroma zaprte specialne diskurze, niti ni mogoče govoriti o enem samem, ampak o različnih specializiranih diskurzih, npr. medicinskem, psihiatričnem, naravoslovnem, pravnem, ekonomskem itd. Ampak diskurz je vedno zgolj govorno-pisna plat 'diskurzivne prakse', ki zaobsega celoten postopek produkcije vednosti, torej institucije, zbirke, kanaliziranje, predelovanje, avtoritativnega govorca, regulacijo ubesedovanja, opismenjevanja in posredovanja. Diskurzivno prakso bi bilo treba torej »strogo vzeto zapopasti kot materialno produkcijsko orodje, s katerim se na reguliran način šele proizvajajo historično-socialni predmeti« (Link, Link-Heer 1991: 90).¹⁸

Zato je diskurz v ožjem obsegu v bistvu sociološki pojem. Foucault ga je v *Arheologiji vednosti* izrecno definiral kot »množico izjav, ki pripadajo isti diskurzivni formaciji« (nav. po Winko 2001: 467).¹⁹ 'Izjava' je kot strokovni pojem lahko predmet različnih pristopov, logike, gramatike, teorije govornih dejanj, toda Foucault jo je v svoje teoretsko omrežje uvedel in povezal na povsem samosvoj način. Izjava, ki je zanj elementarna enota diskurzivne formacije, mu pomeni vselej zgolj tisto, kar je bilo dejansko izjavljeno: je kontingentna in singularna, vendar nobenemu konkretnemu govorniku pripadajoča materialnost tega, kar je bilo v določenem prostoru in času dejansko izrečeno ali zapisano; pojmuje jo torej kot dogodek. Nadalje je značilna njegova afirmacija površine. Izjav namreč po njegovem ni vredno raziskovati zato, ker bi kazale na nekaj zunaj sebe oziroma na skriti smisel za njimi ali namero nekega govorečega subjekta, ampak jih je treba analizirati »arheološko«: o njih zbirati 'pozitivna' dejstva oziroma vzpostavljati 'pozitivnosti'. To je mogoče doseči z deskripcijo regularnosti, v katere vstopajo, ugotavljanjem pogostnosti nastopov in načinov njihovega ponavljanja, torej z vzpostavljanjem nizov izjav in njihovih transformacij v nove diskurzivne formacije. Tako je izhodiščno pojmovno omrežje diskurza sklenjeno: diskurzi se tvorijo iz kompleksov v zgornjem smislu pojmovanih izjav, njihova povezanost ali 'formacija' pa pripada določenim pravilom. Ta pravila so seveda historične spremenljivke, kajti v različnih obdobjih se možnosti in omejitve pri formiranju izjav spreminjajo.

Summo sistema izjav oziroma »splošni sistem formacije in transformacije izjav« ali zakon o tem, kar sme oziroma more biti izrečeno, sistem, ki obvladuje vznikanje izjav kot posameznih dogodkov, je Foucault poimenoval arhiv, ki je kot *historični a priori* pravo 'delovišče' arheologije (prim. Foucault 2001: 142–144). Analiza diskurza zato proučuje tako izjave in njihove formacije kot to, kar jih pogojuje, ukvarja se z eksplicitnimi in implicitnimi pravili, ki v določenem časovnem obdobju strukturirajo diskurze, ugotavlja, katere teme oziroma objekti so pripuščeni v določen diskurz, s kakšnimi pojmi in v kakšni obliki oziroma modalnosti izjavljanja (npr. pripovedi, znanstvene razprave, mitološkega prikaza) se je o njih govorilo oziroma pisalo itd. Kognitivno urejevalno shemo, s katero je v neki dobi organizirana vsakdanja in znanstvena vednost, pa je Foucault imenoval episteme (prim. nav. d.: 42–69; Winko 2001: 468).

A po Foucaultu je diskurz hkrati mesto, kjer se vzpostavljajo družbena razmerja vednosti in moči in se križajo v spletu konfliktnih interesov, zaradi katerih je diskurz že po naravi predmet boja in političnega boja. Moč in vednost namreč neposredno implicirata druga drugo; njuno medsebojno součinkovanje, ki se v diskurzu manifestira s postopki izključevanja, reduciranja, selekcije, discipliniranja in z mehanizmi nadzora, ter hkratno povezanost z diskurzivnimi praksami, je Foucault imenoval dispozitiv. (Tak dispozitiv je npr. formiranje literarnega kanona, pri katerem notranje diskurzivni dejavniki – literarna teorija, literarnovedna merila in literarne konvencije – součinkujejo z družbenopolitičnimi silami ali kulturnopolitičnimi cilji in pobudami.) O dispozitivu je torej govoril kot o ciljno naravnem učinkovanju diskurzivnih in nediskurzivnih elementov na diskurz. Za teoretsko preučevanje pogojenosti diskurza z razmerji moči, ki nanj učinkujejo od zunaj, pa je vpeljal še en nov termin – genealogija.

*

Iz pregledov del o teorijah diskurza in različnih koncepcij diskurza je videti, da bi bilo zaradi prekrivanja ključnih spoznavnoteoretskih premis²⁰ – celo če izločimo sklop na lingvistiko osredotočenih anglofonih diskurzivnoanalitičnih pristopov ali npr. vedo o medijih – pri razpravljanju o diskurzivnoteoretičnih pristopih v sodobni literarni vedi načelno mogoče upoštevati prispevke celega niza smeri tretje metodološke paradigme.²¹ Te smeri, ki so se interdisciplinarno navezale na Freuda, Marxa in kritično teorijo družbe, Saussura in sploh lingvistiko, Nietzscheja, Husserla in fenomenologijo ter hermenevtiko in sociologijo, so neo- in postmarksizem, kolonialne in postkolonialne študije, novi historizem, kulturni materializem in kulturne študije, ženske študije oziroma feministična teorija, različne smeri poststrukturalizma in njihove podaljšave: Barthesova semiotika, psihoanalitična teorija in dekonstrukcija, teorija intertekstualnosti, Foucaultova analiza oziroma zgodovina diskurza, a tudi njihovi bolj ali manj eklektični oziroma pluralistični prepleti. Vsaj na obodu bi se bilo mogoče dotakniti tudi spoznavnoteoretskih in metodoloških stičišč in presečišč teorij diskurza z recepcijsko estetiko in bolj sociološkimi sistem-

skimi teorijami, z empirično literarno vedo Siegfrieda J. Schmidta, Bourdieujevo teorijo literarnega polja in drugimi. Toda literarnovedni pregledi modernih metodologij se spričo neobvladljive količine tako zaobseženega materiala z njimi največkrat soočajo po delih (prim. Virk 1999) – vsaka je pač artikularala specifično razpravljalno polje –, poimenujejo pa jih z izrazi, ki so se zanje najbolj uveljavili. Pragmatični nemški literarnovedni kompendiji pa so zadrego s preobiljem gradiva in heterogenostjo pristopov razen z ločenim obravnavanjem pozameznih smeri reševali tudi tako, da so se v (potencialno) nepreglednem nizu diskurzivnoteoretičnih obravnjav večinoma osredotočili na prikaz Foucaultovih koncepcij in (nemških) literarnovednih navezav na njegovo analizo diskurza (prim. Kammler 1992; Rieger 1995; Winko 2001; Jeßing, Köhnen 2003: 238–246).

OPOMBE

¹ Virk govori o tej zamenjavi tudi kot o zamenjavi druge metodološke paradigme s tretjo (prim. Virk 1999: 8). Ena od karakterističnih potez zamenjave paradigem v nemški literarni vedi je bila npr. Jaussova »historizacija bralca« oziroma premestitev izhodišča literarnovedne obravnave z literarnega dela v proučevanje sprejemanja, recepcije oziroma zgodovine učinkovanja (prim. nav. d.: 216).

² Toda v današnjih časih si je težko zamišljati sodobno raziskovanje brez interdisciplinarnih povezav. Kot je npr. ugotovila Sara Mills (prim. 1997: 132-135, 148-151), je za nekatere pristope anglo-ameriške šole analize diskurza značilen izraziti interes za tipično foucaultovske teme o razmerjih moči in produkciji vednosti. Pri številnih analitikih diskurza je Foucaultov vpliv, a tudi vpliv marksizma in Kristeve kljub kritičnosti do njih povsem nespregledljiv, čeprav so izhodišča, cilji, metode in objekti raziskav seveda specifični.

³ Vrzeli oziroma nedoslednosti v Foucaultovih spisih so po njenem delno posledica kombiniranega vpliva materializma in pragmatizma; s Foucaultovega pragmatičnega stališča o prioriteti prakse pred razrednim bojem namreč historičnega obstoja radikalne spremembe ni mogoče misliti (prim. Macdonell 1986: 119; 124).

⁴ Zbornik je nastal na podlagi posvetovanja, ki je v juniju 1986 potekalo na Centru za interdisciplinarne raziskave Univerze v Bielefeldu.

⁵ Glej tudi op. 2.

⁶ Za širok krog del in avtorjev z bolj ali manj sorodnimi ali združljivimi miselnimi pobudami gl. Beaugrande 1994. Tu so npr. omenjeni še Jaus in recepcijska teorija, Iser in teorija bralčevega odziva, Fowler, Hayden White, J. Hillis Miller in dekonstrukcionizem, intertekstualna teorija in Geoffrey H. Hartmann. Po Dillonu (prim. 1994: 211) pa ima teorija diskurza širše zaledje v treh miselnih tradicijah: (1) v hermenevtiki, ki so jo razvijali Gadamer, Habermas in Thomas S. Kuhn, (2) etnologiji, antropologiji in družbeni teoriji, ki je obravnavala tudi kulturne prakse (Geertz, Goffman, Bourdieu) in (3) marksizmu pri avtorjih, kot so Althusser, Pêcheux, Jameson, Vološinov, širše vzeto tudi Bahtin.

⁷ Tudi Millsova navaja iz angleških slovarjev podoben splošni pomen diskurza (prim. 1997: 2). Christopher Norris pa k pomenskemu območju diskurza dodaja še »namig na didaktični namen (torej 'pridigo', 'razpravo' ali 'daljši nagovor o neki

določeni temi«, ter opozarja na razhajanje z izvornim latinskim pomenom besede, izpeljanim iz latinskega glagola *discurrere* v pomenu *tekati sem in tja, razprostrti se na široko, oddaljiti se od toka* (1996: 144-145). Po Bitiju (2000: 78), ki se sklicuje na francoske vire, pa diskurz nasprotno označuje bolj svoboden, »spontan, improviziran govorni nastop nedoločene dolžine v intersubjektivni situaciji razprave«. Razhajanja torej srečamo že pri izhodiščni določitvi pomena besede.

⁸ Bové (1990: 51) tolmači politični kontekst konservativnega novokritiškega hierarhiziranja žanrov kot idealiziranje vrednot in predstav o stabilnih političnih razmerjih v dozdevno nespremenljivih oblikah agrarnih ali klasičnih družbenih skupnostih, ki za nove kritike reprezentirajo »mit«, »spomin« in predstavljajo radikalno nasprotje ekscesom sodobne kapitalistične družbe, v kateri znanost dominira nad kulturo in ki ji niti globalna kataklizma prve svetovne vojne ni prinesla nikakršne streznitve, ter kot poskus rekonstitucije kulturnih vrednot teh skupnosti.

⁹ Prevajalec Benvenistove razprave v slovenščino (Bernard Nežmah) sicer sloveni *discours* kot govor, vendar sem se sama raje odločila za diskurz.

¹⁰ Te kategorije je nekoliko preurejene in delno drugače imenovane prevzel tudi Genette (prim. Genette 1972: 74; Kernev Štrajn 1995: 32-33, 39).

¹¹ Zanimivo pa je, da se je pojem naratologija, ki ga je sicer skoval ravno Todorov, nazadnje bolj oprijel te druge, genettovske smeri, ki je dala prednost pripovednemu diskurzu oziroma bolj formalni analizi pripovednega načina, avtorji iz prve skupine pa so se rabe tega pojma izogibali (prim. Genette 1983: 12).

¹² O tem podrobneje Juvan (2000: 120-123).

¹³ Habermas je bil Adornov asistent na Inštitutu za družbeno raziskovanje v Frankfurtu, leta 1964 pa je prevzel Horkheimerjevo mesto profesorja filozofije in sociologije na univerzi v Frankfurtu. Vzdrževal je tudi tesne stike z Marcusejem.

¹⁴ Lakanovci so seveda odgovorili z antikritiko njegovega nekoliko obrabljene diskurza o razumu, razsvetljenstvu in resnici, češ da za svojo liberalno retoriko prikriva tiranizirajočo voljo do moči nad jezikom, željo in vsem, kar se izmika samozavestnemu racionalnemu dojetju (prim. Norris 1996: 147). Habermasove poglede s konca šestdesetih let je v knjigi *Hegel in označevalec* (1980) z lakanovskih pozicij kritiziral tudi Slavoj Žižek.

¹⁵ Habermas in Luhmann sta leta 1971 skupaj izdala knjigo *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung*, v kateri sta polemizirala drug z drugim, njuna polemika pa je sprožila znano in zelo odmevno teoretsko diskusijo v nemški sociologiji. V svojih kasnejših delih pa je Habermas navsezadnje vendarle prevzel nekatere rešitve Parsonsove in Luhmannove sistemske teorije in jih kombiniral s svojimi pogledi.

¹⁶ Sledi pojmovanja literature kot protidiskurza – paradigma takega anarhičnega protidiskurza je v njegovih zgodnejših delih norost – je mogoče najti še v *Redu diskurza* (Foucault 1991). Foucault je bil pozneje do teh svojih idej kritičen, drugi pa so mu očitali še, da je z njimi tudi sam zapadel 'iluziji o avtonomnem diskurzu' (prim. Kammler 1992: 632).

¹⁷ S smrtjo avtorja Foucault seveda nima v mislih eksistence empirične osebe, ki je tekst zasnovala, ampak predvsem zavrača naivno istovetenje te osebe z 'avtorjem' in položaj ter avtoriteto avtorja kot osrednjega subjekta, ki naj bi mu, izhajajoč iz sebe, v literarnem tekstu uspelo realizirati svoje intence in bi bil pri tem avtonomen. Namesto tega naglašja konstrukcijsko oziroma funkcijsko naravo pojma avtor, ki da je notranja urejevalna kategorija diskurza in le izpolnjuje različne funkcije, npr. povzema tekste različnim skupinam ali proizvaja identitete. Pripisovanje tekstov nekemu avtorju zato po Foucaultu sodi k principom redčenja diskurza. Naslednji tak princip je po njegovem komentar, vnovično podajanje nekega teksta z drugimi besedami. Pri delu s teksti interpretacije privzamejo funk-

cijo komentarja, interpreti pa domnevajo, da (npr. literarni) tekst vsebuje nekaj, česar eksplicitno ne izgovarja; naloga interpretacije naj bi bila prav izreči to neizrečeno. Toda tako je iz diskurza izrinjeno vse, kar je v njem kontingenčnega, komentarji pa se le oklepajo že izrečenih tekstov in jih permanentno reformulirajo (prim. Foucault 1991: 8-11; Winko 2001: 470). Foucault je torej izrazito kritičen do hermenevtičnih modelov in principov tekstu imanentne analize.

¹⁸ Link in Link-Heerova na istem mestu menita, da so ta zastavek v marsikateri polemiki vse prekmalu označevali za 'idealističnega', kot da naj bi Foucault z njim nekako trdil, da 'sveta ni bilo, dokler ga ni ustvaril diskurz', pri tem pa so spregledali, da vendarle ni govoril samo o 'diskurzivnih' ampak tudi o 'nediskurzivnih praksah', npr. o ekonomiji.

¹⁹ Ali v slovenskem prevodu (Foucault 2001: 117): [Diskurz je] »celota izjav, ki izhajajo iz istega sistema formacije« in še na drugem mestu (nav. d.: 128): »Diskurz bomo imenovali celoto izjav, kolikor te izhajajo iz iste diskurzivne formacije.«

²⁰ Med njimi so, če še enkrat strnjeno povzamem, predvsem kritika metafizike, njenih temeljnih predpostavk, abstraktnih kategorij in miselnih procedur, nasprotovanje abstraktnemu objektivizmu strukturalne lingvistike in premik k obravnavi govorne komunikacije v konkretnih družbenih historičnih okoliščinah, poleg kritike avtonomije subjekta pa še kritična razgradnja avtonomije literature ter sploh »buržoaznega« institucionalnega pojmovanja umetnosti, premeščanje raziskovalnega predmeta in interesa s komunikacijske triade avtor-delo-bralec na širše kulturne in družbenozgodovinske kontekste in preusmeritev od hermenevtično-interpretacijskih ciljev literarnovednih razlag k raziskavam diskurza kot simbolnega reda oziroma nekakšne specifične mreže diskurzov, v katero se poleg drugih diskurzov vmeščajo tudi literarni teksti; ti pa še sami funkcionirajo kot presečišče različnih diskurzov in ne napotujejo neposredno na zunajtekstualno realnost, ampak predvsem na druge tekste.

²¹ Tretja metodološka paradigma je tu mišljena v pomenu, kot ga za to fazo razvoja modernih literarnovednih metod zarisuje Virk (1999: 8-12, 227-241).

BIBLIOGRAFIJA

- Mihail BAHTIN / Valentin N. VOLOŠINOV, 1980: *Marksizam i filozofija jezika*. Prevedel Radovan Matijašević. Beograd: Nolit.
- Robert F. BARSKY, 1993: *Discourse analysis theory*. V: Makaryk (ur.), 1993. 34-36.
- Robert de BEAUGRANDE, 1994: *Discourse: 1. Discourse analysis*. V: Groden, Kreiswirth (ur.), 1994. 207-210.
- Émile BENVENISTE, 1988: *Problemi splošne lingvistike I*. Prevedla Igor Žagar (I-IV) in Bernard Nežmah (V-VI). Ljubljana: ŠKUC; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vladimir BITI, 2000: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Paul A. BOVÉ, 1990: *Discourse*. V: Frank Lentricchia, Thomas McLaughlin (ur.): *Critical terms for literary study*. Chicago: University of Chicago press. 50-65.
- Fran BRADAČ, 1980: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Malcolm COULTHARD, 1996: *An introduction to discourse analysis*. London, New York: Longman.

- Teun A. van DIJK (ur.), 1985: *Discourse and communication: new approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- George L. DILLON, 1994: Discourse. 2. Discourse theory. V: Groden, Kreiswirth (ur.), 1994. 210–212.
- Jürgen FOHRMANN, Harro MÜLLER (ur.), 1988: *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- , 1988a: Einleitung: Diskurstheorien und Literaturwissenschaft. V: Fohrmann, Müller (ur.), 1988. 9–21.
- Michel FOUCAULT, 1991: Red diskurza: nastopno predavanje na Collège de France 2. decembra 1970. V: *Vednost – oblast – subjekt*. Prevedli Boris Čibej ... et al. Ljubljana: Krt. (Knjižna zbirka Krt, 58). 3–27.
- , 2001: *Arheologija vednosti*. Prevedel Uroš Grilc. Ljubljana: Studia humanitatis.
- James Paul GEE, 1999: *An introduction to discourse analysis: theory and method*. London, New York: Routledge.
- Gérard GENETTE, 1972: Discours du récit. V: *Figures III*. Paris: Seuil. 67–282.
- , 1983: *Nouveau discours du récit*. Paris: Seuil.
- Ute GERHARD, Jürgen LINK, Rolf PARR, 2001: Diskurs und Diskurstheorien. V: Ansgar Nünning (ur.): *Metzler Lexikon Literatur und Kulturtheorie: Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 115–117.
- Antonio GÓMEZ-MORIANA, 1993: *Discourse analysis as sociocriticism: the spanish golden age*. Minneapolis, London: University of Minnesota press.
- Michael GRODEN, Martin KREISWIRTH (ur.), 1994: *The Johns Hopkins guide to literary theory and criticism*. Baltimore, London: The Johns Hopkins university press.
- Jürgen HABERMAS, 1981: Kriza spoznavne kritike: Spoznanje in interes, 1. del. V: Slavoj Žižek, Rado Riha (ur.): *Kritična teorija družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 221–260.
- , 1989: *Strukturne spremembe javnosti*. Prevedel Ivo Štandeker. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Michael HOEY, 2001: *Textual interaction: an introduction to written discourse analysis*. London, New York: Routledge.
- Benedikt JEßING, Ralph KÖHNEN, 2003: *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Marko JUVAN, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. (Literarni leksikon, 45).
- , 2003: Od literarne teorije k teoriji literarnega diskurza: fragmenti za uvod. V: Marko Jesenšek (ur.): *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 81–94.
- Gabriele KALMBACH, 1988: Bibliographie zur Diskurstheorie. V: Fohrmann, Müller (ur.), 1988. 441–456.
- Clemens KAMMLER, 1992: Historische Diskursanalyse: Foucault und die Folgen. V: Helmut Brackert, Jörn Stückerath (ur.): *Literaturwissenschaft: Ein Grundkurs*. Reinbeck bei Hamburg: Rowolt. 630–639.
- Jelka KERNEV ŠTRAJN, 1995: Naratološki modeli in dvoravninska koncepcija narativne strukture. *Primerjalna književnost*, 18, št. 2. 31–58.
- Marie-Christine LEPS, 1993: Discourse. V: Makaryk (ur.), 1993. 535–536.
- Jürgen LINK, Ursula LINK-HEER, 1990: Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse. *Li-Li: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 20, št. 77. 88–99.
- Diane MACDONELL, 1986: *Theories of discourse: an introduction*. Oxford, New York: Blackwell.

- Irena R. MAKARYK (ur.), 1993: *Encyclopedia of contemporary literary theory*. Toronto: University of Toronto press.
- Sara MILLS, 1997: *Discourse*. London, New York: Routledge.
- Christopher NORRIS, 1996: *Discourse*. V: Michael Payne (ur.): *A dictionary of cultural and critical theory*. Oxford, Cambridge, Mass.: Blackwell. 144–148.
- Peter PRECHTL, 1999: *Diskurs. Diskurstheorie, Diskursethik*. V: Peter Prechtl, Franz-Peter Burkard (ur.): *Metzler Philosophie Lexikon*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 115–117.
- Stefan RIEGER, 1995: *Exkurs: Diskursanalyse*. V: Miltos Pechlivanos ... et al. (ur.): *Einführung in die Literaturwissenschaft*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 164–169.
- Louise SCHLEINER, 1997: *Discourse analysis and literary study: Aemilia Lanyer's Epistle as sample text*. *Mosaic* 30, št. 4. 15–37.
- Siegfried J. SCHMIDT, 1988: *Diskurs und Literatursystem. Konstruktivistische Alternativen zu diskurstheoretischen Alternativen*. V: Fohrmann, Müller (ur.), 1988. 134–158.
- Jola ŠKULJ, 1993: *Poststrukturalizem in Bahtinov pojem dialogizma*. *Primerjalna književnost* 16, št. 1. 16–27.
- Miloš TAVZES (ur.), 2002: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jacob TORFING, 1999: *New theories of discourse*. Oxford, Malden, Mass.: Blackwell.
- Tomo VIRK, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Simone WINKO, 2001: *Diskursanalyse, Diskursgeschichte*. V: Heinz Ludwig Arnold, Heinrich Detering (ur.): *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 463–478.

■ THEORIES/THEORY OF DISCOURSE AND LITERARY STUDIES: PART 1

Key words: literary science / discourse / theory of discourse / Bahtin, Mihail / Foucault, Michel

The theories of discourse are a heterogeneous complex of newer theoretical and methodological approaches springing from the meeting point of the social sciences and the humanities at the end of the sixties and the beginning of the seventies of the previous century, a time of intense methodological turning points, epistemological clarifications, and ideological self-reflections. What they have in common is their interdisciplinary nature, criticism of structuralist conceptions and understanding of language as verbal communication placed into concrete social and historical contexts, criticism of any essentialism, and the deconstruction of traditional metaphysical categories of subject, history, and meaning. The article retains the established distinction between the two main "schools" of discourse theories, the French post-structuralist approach and the Anglo-American discourse analysis focusing on contemporary linguistic approaches, although the main focus is on the first.

Theories of discourse are not easily discernible. It can be established from the analysed introductions to this discipline, written by Diane Macdonell, Jacob Torfing and Sara Mills, and the collection of essays *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, edited by Jürgen Fohrmann and Harro Müller, that there is no consensus on the authors and approaches belonging to this discipline. As far as the correlation between theories of discourse with literature and literary studies is concerned, a precise focus can only be found in the Fohrmann/ Müller collection. An overview of the more prominent conceptions of discourse (in linguistics, narratology, Bakhtin and Kristeva, philosophy and Foucault) does also not shed more light on the matter. Setting aside the Anglophonic approaches to discourse analysis focusing on linguistics and the theory of mass media, it would on principle still be possible, due to the overlapping of some key epistemological and theoretical suppositions in the array of theories of discourse introduced to contemporary literary studies, to take numerous disciplines into account: neo- and post-Marxism, colonial and post-colonial studies, new historicism, cultural materialism and cultural studies, feminist theory, various disciplines deriving from post-structuralism, Barthes' semiotics, psycho-analytical theory and deconstruction, the theory of intertextuality, Foucault's discourse analysis, and partly also common points within reception aesthetics, the empirical literary science of Siegfried J. Schmidt, Bourdieu's theory of the literary field and others. However, there is a prevalent approach in literary studies to research these theories separately and to narrow the complex of heterogeneous theoretical and methodological proposals to Foucault's discourse analysis.

November 2004